

ZİYAFƏT EMİNOVA

*Tarix elmləri namizədi, Azərbaycan Tibb**Universitetinin Əsaslı kitabxanası**email: eminovazs@yandex.ru***XIX ƏSRİN SONU XX ƏSRİN ƏVVƏLLƏRİNDƏ AZƏRBAYCANDA TƏCİLİ TİBBİ
YARDIMIN YARANMASI TARİXİNDƏN****Açar sözlər:** Vətən tarixi, tibb tarixi, səhiyyənin tarixi**Ключевые слова:** Отечественная история, история медицины, история здравоохранения**Key world:** History of Azerbaijan, history of medicine, history of public health

Azərbaycan dövlət quruculuğunun genişləndiyi indiki dövrdə tariximizin obyektiv tədqiqi demək olar ki, həmişə diqqət mərkəzində olmuşdur. Bu baxımdan səhiyyənin müxtəlif tarixi dövrlərdə keçdiyi mürəkkəb inkişaf yolu maraqlıdır. Ən çox sovet dövrü ədəbiyyatında belə bir fikir formalaşmışdır ki, gəy Azərbaycan səhiyyəsinin bütün nailiyyətləri yalnız sovet dövrünün məhsuludur. Lakin tariximizi əks etdirən müxtəlif qiymətli materialların tədqiqi sübut edir ki, hələ tibb elminin lazımınca təşəkkül tapmadığı dövrlərdə belə Azərbaycanda çoxsahəli müalicə-profilaktika işləri kifayət qədər inkişaf etmişdir.

Azərbaycanda tibbin təcili yardım qolu 1922-ci ildə yaradılmışdır. Lakin bu o demək deyildir ki, həmin dövrə qədər əhaliyə təcili tibbi yardım göstərilməmişdir. Aparılan tədqiqatlardan aydın olur ki, təcili tibbi yardımın anoloji qurumu lap qədim dövrlərdən başlayır. Daha doğrusu tibbin yaranma tarixi ilə bərgə meydana gəlir. Hələ lap qədimlərdə ara həkimləri müxtəlif hadisələr nəticəsində zərər çəkmiş, yaxud ağır xəstəliyə düşər olmuş adamlara yerindəcə primitiv üsulla olsa da yardım göstərirdilər (dalaqçapma, qanalma, sınıqların sarınması və s.).

XIX əsrin sonu-XX əsrin əvvəllərində Rusiyada, eləcə də başqa-başqa xarici ölkələrdə tibbi təhsil alaraq vətənə qayıtmış kadrlar azsaylı olsalar da butövlükdə Şimali Azərbaycanda tibb müəssisələri şəbəkəsinin yaradılmasında və inkişafında müəyyən rol oynayırdılar. Ərazimizdə Avropa tipli tibb müəssisələri XIX əsrin ortalarından yaranmağa başlamışdır (1, İ.263)

Bakı neftşənayeçiləri qurultayı şurası şəhərdə tibbi xidmətin təşkilinə xeyli vəsait sərf edirdi. Qurultay şurası xəstəxanalarla yanaşı 7 müalicə müəssisəsini maliyyələşdirib saxlayırdı (4,78). Həmin tibb müəssisələrinin demək olar ki, hər birində təcili tibbi xidmətə ehtiyacı olanlar da yararlanırdılar. İstehsalatda, xüsusilə də neft mədənlərində baş verən bədbəxt hadisələr zamanı həkim briqadaları istər hadisə yerində, istərsə də tibb məntəqələrinə gətirilən hər bir xəstəyə ilk yardım göstərər, lazımi xəstəxanaya yerləşdirirdilər.

1902-ci ildə Bakı quberniyasında 654 çarpayılıq 38 müxtəlif tibb müəssisəsi fəaliyyət göstərmişdir. Onlardan Mixaylov adına şəhər xəstəxanası və neftşənayeçiləri qurultayı şurasının Qara şəhərdəki xəstəxanası əhaliyə pulsuz xidmət göstərirdi (6,40-41). Bundan başqa 2 şəhər və neftşənayeçiləri qurultayı şurasının 1 xəstəxanası, həmçinin şəhər doğum evi, ruhi xəstəliklər evi yerli vəsait hesabına fəaliyyət göstərirdi. Bununla yanaşı Bakı quberniyası üzrə təhsil müəssisələrinin nəzdində 2 xəstəxana, habelə 3 xüsusi müalicəxana-qadın məsləhətxanası, göz xəstəlikləri və cərrahiyyə şöbələri, dəmiryolu lazareti, Talkina və Zaysevanın doğum evləri, Bakı qəzası Sabunçu

kənd xəstəxanası və neftsənayeçiləri qurultay şurasının 4 ambulatoriyası, Biləcəri stansiyasındakı lazaret, Cavad qəzasındakı Bankə balıq sənayeçiləri xəstəxanası, Quba və Şamaxıdakı şəhər ambulatoriyaları, 3 həbsxana xəstəxanası, Bakı quberniyasının 6 qəzasındakı 6 kənd qəbul məntəqəsi fəaliyyət göstərirdi (6, 420).

1857 və 1892-ci illərdə baş verən vəba epidemiyası zamanı xəstələr baraklarda yerləşdirilmişdi. Belə baraklar 100 nəfər xəstə üçün nəzərdə tutulurdu ki, bu da ilk tibbi yardım olaraq epidemiyanın qarşısının alınmasına xidmət göstərirdi (2, 175).

Neftsənayeçiləri qurultayı şurasının nəzdində də müvəqqəti vəba barakları təşkil olunmuşdu. Bundan başqa "Ağşəhər" məntəqəsində də bu məqsəd üçün 12 çarpayılıq filial işləyirdi. Əlavə olaraq dəmir yolu vağzalında fəhlələr üçün 12 nəfərlik "vəba barakı" işə salınmışdı. (3,351-352). Baş verən epidemiyaların qarşısını almaq üçün N.Nərimanov, S.M.Əfəndiyev, M.N.Qədirli, Q.M. Musabəyov, T.A. Şahbazi, A.A. Kazımov və b. İbarət xüsusi komitə də yaradılmışdı.

1894-cü ildə açılmış Bibiheybət ambulatoriyasının dairəsi 4-5 km. omaqla Bayıl burnundan tutmuş 19-cu sahəyə kimi olan ərazini əhatə edirdi. Bu ərazidə çalışan tibb kadrları sənaye sahəsində çalışan işçilərlə yanaşı ilk tibbi yardıma ehtiyacı olan bütün əhaliyə xidmət göstərirdilər (8,18). Eyni xidməti Balaxanı ambulatoriyası da yerinə yetirirdi. Bu ambulatoriya Balaxanı kəndinin cənub-qərbində icarəyə alınmış binada yerləşirdi. Ambulatoriya əsasən 4-cü polis məntəqəsi sahəsinə xidmət göstərirdi. Həmin dövrdə bu sahədə 11.000 nəfər əhali məskunlaşmışdı. Neft sənayesinin sürətlə inkişafı ilə əlaqədar olaraq bütövlükdə Bakıda, o cümlədən də Balaxanı ərazisində qeyri millətdən olan xeyli sayda əhali məskunlaşmışdı. Daimi qeydiyyatla əhatə bilmədiklərinə onlara fərdi qaydada iş yerlərində tibbi xidmət göstərilirdi. Təcili tibbi yardımdan onların ailə üzvləri də yararlanırdı. Mustəsna hallarda bu ambulatoriyalarda kiçik cərrahi əməliyyatları da yerinə yetirirdilər.

Ramana, Qara şəhər ambulatoriyaları da əhalinin sıx yaşadığı yerdə yerləşirdi. Onlar da fəhlə və qulluqçularla yanaşı sənət məktəbində oxuyanlara, ticarətçilərə, ümumiyyətlə bütün əhaliyə ilkin tibbi yardım göstərir və ağır xəstələri həkimin məktubu əsasında qurultay şurasının müvafiq xəstəxanalarına göndərirdilər. Ambulatoriyada ilkin tibbi yardım alanlar həm də aptekdən pulsuz dərmanla təmin olunurdular.

Kənd əhalisinə təcili tibbi xidmət sahəsində feldşer məntəqələri də az rol oynamırdı. Əhaliyə ambulator kömək xəstəxana filialı kimi fəaliyyət göstərən belə feldşer məntəqələri vasitəsilə həyata keçirilirdi (5, 12).

Yelizavetpol quberniyası ərazisində ilk kənd qəbul məntəqəsi 1885-ci ildə əvvəlcə Ərəş, sonra Karyagin qəzasının Hadrut kəndində açıldı. Daha sonra Qazaxda, Qutqaşendə, Tərtərdə, Ağdamda, Zəyəmdə yeni tibb məntəqələri açıldı (7,2-3).

İrəvan quberniyasının Naxçıvan qəzasında xüsusi tibb müəssisələri XIX əsrin ortalarından yaranmağa başlamışdır. Bu dövrlərdə fəaliyyətdə olan qəza həkimləri ilə yanaşı əhaliyə hərbi hospitalın tibb işçiləri də yardım göstərirdilər. Hər iki quberniyanın həkimləri təhkim olunduqları ərazidə çətin şəraitdə olsa da ehtiyacı olan xəstələrə yerində tibbi xidmət göstərməyə çalışırdılar.

Həsənbəy Ağayev, Kərim bəy Mehmandarov kimi həkimlər, habelə maarifpərvər ziyalıların bütün cəhdlərinə baxmayaraq çar hökumətinin milli müstəmləkəçilik mövqeyi tibbi xidmət sahəsinə də ciddi zərər vururdu. Həkimlərin azlığı, kəsərli tibbi-sanitariya xidmətinin yoxluğu, vəsaitin çatışmazlığı xəstəliklərin qarşısını almağa imkan vermirdi.

1918-ci ildə yaranmış Azərbaycan Demokratik Respublikası bu hallara qarşı mübarizə aparmağa çalışırdı. Yaradılan səhiyyə nazirliyinə Azərbaycanın ilk cərrahlarından olan Xudadat bəy Rəfibəyov rəhbərlik edirdi. ADR sağlamlıq tədbirlərinə 4 milyon 525 min rubl ayırdı. ADR səhiyyə sahəsində məqsədyönlü tədbirlərlə yanaşı qaçqınlara kömək məqsədilə bölgələrə xüsusi epidemioloji həkim dəstələri göndərdi. 10 belə dəstəni saxlamaq üçün təkcə bir ayda 590 min rubl xərcləndi. Təcili tibbi yardım məqsədilə həkim, feldşer, tibb bacısı və sanitarlardan ibarət 3 belə dəstə yerlərə göndərildi.

Beləliklə qeyd olunmalıdır ki, XIX əsrin sonu XX əsrin əvvəllərində az-çox sistemli tibb-sanitariya sisteminin yaradılması, tibb kadrlarının hazırlanması, kütləvi xəstəliklərə qarşı mübarizə aparılması, tibb-sanitariya bilikləri və təcrübəsinin yayılması sahəsində müəyyən əməli işlər görülmüş və bu işlər öz bəhrəsini vermişdir. Lakin, bütün bunlar mövcud tələbatı ödəmək baxımından son dərəcə az idi. Xəstəliklər, xüsusən də epidemiyalar, habelə təcili tibbi yardımın zəifliyi əhali arasında böyük təlafata səbəb olurdu.

Hazırda ölkəmizdə tibbin aparıcı sahəsi olan təcili yardım xidməti zaman-zaman təkmilləşərək yenilənmiş, yüksək səviyyəli texniki vasitələrlə təchiz olunmuşdur. Azərbaycan Respublikası dövlət müstəqilliyini bərpa etdikdən sonra digər sahələrdə olduğu kimi səhiyyə sahəsində də köklü islahatlar həyata keçirilir. Bu islahatların həyata keçirilməsində qəbul edilən hüquqi sənədlərin- Azərbaycan Respublikası qanununun, ölkə prezidentinin imzaladığı fərman və sərəncamların böyük rolu oldu.

Bu gün dövlət qayğısı ilə əhatə olunmuş ayrı-ayrı dövlət və özəl tibb müəssisələri əhaliyə yüksək səviyyədə lazımı tibbi xidmət göstərirlər.

ƏDƏBİYYAT:

1. Azərbaycan Respublikası Dövlət Tarix Arxivı, f. 61, (Yelizavetpol Quberniya idarəsi), siy.1.
2. Акты, собранные Кавказскою Археографическою комиссиею, т. 12, Тифлис, 1904, XII, 1558 с.
3. Всеподданнейший отчет о произведенной в 1905 году по высочайшему повелению сенатором Кузминским ревизии города Баку и Бакинской губернии. Б., 1906, 686 с.
4. Бакинская нефтяная промышленность. Историко-статистический очерк. Б., 1901, 88 с.
5. Кобылянский Л. О современном состоянии медицины в Бакинской губернии. Труды I съезда служащих врачей гражданского ведомства на Кавказе, т. 1, вып. 3. Тифлис, 1914, с. 166-242.
6. Обзор Бакинской губернии за 1902 г. Б., 1903, 63 с.
7. Заболеваемость сельского населения Елизаветпольской губернии, зарегистрированной в сельских приемных покоях, больницах и фельдшерских пунктах за 26 лет (с 1885 года по 1911 год). Елизаветполь, 1911, 67 с.
8. Обзор деятельности амбулатории и подачи квартирной (врачебной и акушерской) помощи в Бакинском промыслово-заводском районе за 1911 г. Б., 1913, 70 с.

ЗИЯФЕТ ЕМИНОВА*кандидат исторических наук,
Фундаментальная библиотека АМИ
email: eminovazs@yandex.ru***ИСТОРИЯ СКОРОЙ МЕДИЦИНСКОЙ ПОМОЩИ В АЗЕРБАЙДЖАНЕ
КОНЦА XIX – НАЧАЛА XX ВЕКА**

В статье впервые в азербайджанской историографии предпринята попытка комплексно рассмотреть вопросы развития скорой медицинской помощи в Азербайджане конца XIX – начала XX века. Особое внимание уделено изучению развития скорой медицинской помощи при лечебных учреждениях и амбулаториях. Результаты исследования показали, что, несмотря на колониальную политику царизма, в рассматриваемый период развитие скорой медицинской помощи достигло определенных успехов.

ZIYAFET EMINOVA*Bachelor of history science,
Found library AMU
email: eminovazs@yandex.ru***ON HISTORY OF THE DEVELOPMENT OF EMERGENCY MEDICAL HELP
IN THE END OF XIX – BEGINNING XX CENTURIES IN AZERBAIJAN**

For the first time in the historiography of Azerbaijan at temps have been made the issues of development of emergency medical help in Azerbaijan in the end of XIX – beginning XX centuries, in complex. Special attention has been paid to study development of emergency medical help in treatment offices. The carried out research work shows that in spite of the colonialistic policy of tsarism the development of emergency medical help gained certain successes.

Rəyçi: t.e.d. Y. Həsənova, t.e.d. A. İskəndərov.

Azərbaycan Dövlət Tibb Universitetinin Azərbaycan Tarixi kafedrasının 08 fevral 2011-ci il tarixli iclasının qərarı ilə çapa məsləhət görülmüşdür (protokol № 05)